

ПРО ДОСТУПНІСТЬ ЗАКОНУ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ

*доктор юридичних наук, професор,
в. о. проректора з наукової роботи
Університету Короля Данила
м. Івано-Франківськ, Україна*

Згідно зі ст. 57 Конституції України кожному гарантується право знати свої права і обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними. У такий спосіб на найвищому юридичному щаблі відбито принцип офіційного оприлюднення законів, що є ключовим для забезпечення законності у демократичному суспільстві.

Відповідно до ст. 68 Конституції України незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності – таким чином на конституційно-правовому рівні закріплено принцип презумпції знання закону (від лат. *ignorantia juris non excusat* – незнання закону не вибачається).

Для утвердження другого із зазначених принципів є конче потрібним дотримання першого, а отже, незнання закону не виключає кримінальну відповідальність, якщо цей закон був офіційно оприлюднений у загальнодоступний спосіб. Доступність законів України в умовах наявності її окупованих територій становить серйозне дослідницьке питання. Воно стосується утвердження принципу верховенства права, справедливості, доступу до правосуддя і дотримання прав людини. Зокрема, чи може вважатися доступним закон у випадках, коли територія була окупована до моменту оприлюднення і набрання чинності відповідного закону?

Презумпція знання закону набуває свого принципіального значення тоді, коли держава забезпечує можливості знати закони. Як зауважує щодо цього О. Гаргат-Українчук, «існування презумпції знання закону є одним із елементів дотримання принципу взаємної відповідальності держави та особи, при недотриманні якого презумпція знання закону перетворюється на юридичну фікцію»¹.

¹ Гаргат-Українчук, О. М. (2013). Поняття та зміст презумпції знання закону у кримінальному процесі України. *Прикарпатський юридичний вісник*, 1(3), 295–296.

З Конституції України (ст. 57) безпосередньо впливає обов'язок держави забезпечувати доступність своїх законів через доведення їх до відома всіх громадян (механізм оприлюднення), навіть тих, які перебувають на окупованих територіях.

Установлений в Україні механізм оприлюднення законів України передбачає таку процедуру, що забезпечує їх доступність для громадян та набрання чинності. Відповідна процедура визначена в Конституції та інших нормативно-правових актах України², передбачаючи, що закони не пізніше як у п'ятнадцятиденний строк після їх прийняття у встановленому порядку і підписання підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях. Згідно з ч. 1 ст. 4 КК України закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Крім офіційного опублікування закони також доводяться до відома населення у спосіб їх оприлюднення на офіційному веб-сайті Верховної Ради. Відповідно до ч. 1 ст. 139 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та у Відомостях Верховної Ради України, а також розміщуються на офіційному веб-сайті парламенту. Публікація законів та інших актів Верховної Ради у цих офіційних друкованих виданнях є офіційним оприлюдненням.

Якщо особа не мала доступу до інформації про відображені в законі про кримінальну відповідальність нові правові норми через об'єктивні причини, відповідальність щодо неї не повинна наставати. Адже відсутність розуміння соціальної суті діяння, що визнається кримінально протиправним, в окремих випадках може призвести до констатації відсутності вини. Принцип презумпції невинуватості з-поміж іншого означає обов'язок держави довести, що особа знала або мала можливість знати про зміни в законодавстві, які визначають протиправний характер її поведінки.

Вочевидь за умов окупації держава повинна передбачити нові механізми інформування громадян про оновлення законодавства, адже держава-агресор всіляко намагається обмежити доступ населення окупованих територій до офіційних джерел інформації: починаючи від того, що деякі інтернет-ресурси та доступ до медіа блокуються, та закінчуючи тим, що мешканці окупованих територій можуть боятися шукати або поширювати інформацію через страх застосування репресій.

Водночас і наявних на сьогодні інструментів може бути цілком достатньо. Зокрема, якщо йдеться про вчинення такого кримінального правопорушення, як колабораційна діяльність. Якщо розглядати це діяння у контексті спроби законодавця диференціювати кримінальну

² Зокрема, порядок оприлюднення нормативно-правових актів регулює Указ Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97 «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності».

відповідальність за державну зраду (розв'язання цього питання – принаймні стосовно низки форм колабораційної діяльності – не є однозначним, але більшість фахівців сходяться саме на такій позиції³), то для громадян України, що перебувають на окупованій території нічого не змінилося. Адже відповідна поведінка була криміналізованою задовго до початку окупації та за певними винятками становить прояв очевидно кримінально протиправної поведінки (у виді державної зради). Усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій, пов'язаних із допомогою ворогу, здебільшого безсумнівна.

Отже, щонайменше, при застосуванні заходів кримінально-правового впливу суд повинен враховувати обставини окупації та обмежені можливості особи отримати доступ до інформації, яка має правове значення. Щонайбільше, установлена у ст. 68 Конституції України презумпція знання закону про кримінальну відповідальність може спростовуватися, зважаючи на особливу ситуацію, яка виникає за умов окупації при запровадженні нової підстави кримінальної відповідальності (наприклад, якщо йдеться про образу честі і гідності військовослужбовця). У такому разі перебування особи в умовах окупації може позбавляти особу реальної можливості ознайомитися із законом і визнаватися обставиною, що виключає кримінальну відповідальність, якщо особа явно не розуміє суспільної небезпеки того чи іншого вчинку. Зазначена відсутність реальної можливості підлягає встановленню та доведенню, позаяк існує загроза використання правопорушниками подібної помилки у праві як підстави для необгрунтованого виправдання своєї поведінки.

Резюмуючи викладене, слід зазначити, що презумпція знання закону особами, які перебувають на окупованій території, може бути спростовуваною і неспростовуваною.

Якщо йдеться про акт поведінки, який з розумною очевидністю може вважатися кримінально протиправним, або (та) такий акт поведінки з огляду на ухвалення певного закону не може розглядатися як криміналізований (як-от у випадку вчинення колабораційної діяльності), то особа підлягає кримінальній відповідальності з тих міркувань, що в таких випадках установлений на сьогодні в Україні механізм оприлюднення законів дає змогу розуміти соціальну суть поведінки.

В інших випадках (наприклад, якщо діяння криміналізується) презумпція знання закону особою, яка перебуває на окупованій території, може підлягати спростуванню, а питання наявності реальної можливості ознайомитися із законами України має встановлюватися (доводитися) під час кримінального провадження.

³ Письменський, Є. О. (2024). *Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності*: монографія. Алерта. (с. 108–116).